

آیین دوست‌یابی در سخنان امام رضا(ع)

مرتضی رحیمی^۱

تاریخ دریافت: ۹۴/۸/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۱/۱

چکیده

اشاره امام رضا(ع)^۲ به حقوق دوست، آداب دوستی و ویژگی‌های دوست‌نشانگر توجه آن حضرت به استحکام پایه‌های دوستی از یک سو و مقابله با آثار سوء همنشین و دوست بد از سوی دیگر است. از آن‌جا که تهاجم فرهنگی همه‌جوره سبک زندگی اسلامی از جمله سبک دوستی اسلامی را نشانه گرفته، بیان آیین دوست‌یابی اسلامی در حفظ سبک دوستی مد نظر اسلام مفید است.

بیان سبک برخورد با برادر مؤمن و حقوق وی و نیز تشویق به گرفتن برادر (دوست) برای خدا، ایمان و باور دینی نشانگر اهمیت ایمان در سبک دوستی اسلامی می‌باشد.

این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی انجام شده درباره این که در سخنان امام رضا(ع)^۲ به چه شاخص‌های دوستی اشاره شده پرداخته است تا به ترویج سبک آیین دوست‌یابی اسلامی کمک کند.

واژه‌های کلیدی:

دوستی، دوست، شاخص‌ها، حقوق دوست، امام رضا(ع)

مقدمه

از جمله غرایز مهم و مختص انسان، فطرت دوست‌خواهی و مونس‌طلبی است. از آن‌جا که سنین پرتلاطم نوجوانی و جوانی، اوج شکوفایی دوست‌خواهی و مونس‌طلبی به شمار می‌رود، برخی دانشمندان غربی از جمله دیل کارنگی با نوشتن کتاب «آیین دوست‌یابی» برای جذب قلوب دیگران راهکارهایی بیان کرده‌اند که مورد استقبال گسترده قرار گرفته است، اما راهکارهای یاد شده محدود به دنیا بوده و در آن تنها به بعد جسمی انسان توجه شده و از لحاظ معنوی و اخروی و ضرورت تقویت فضایل اخلاقی و کاهش رذایل اخلاقی توجهی نشده است. اسلام به نیاز فطری مونس‌طلبی توجه کرده و از آن‌جا که در همه ابعاد زندگی، از جمله دوست‌یابی سبک خاصی را دنبال می‌کند، در سخنان معصومان^(ع)، از جمله امام رضا^(ع) ویژگی‌ها و آداب خاصی برای دوستی بیان کرده است، که از آن‌ها می‌توان مؤلفه‌های دوستی در سیره امام رضا^(ع) را می‌توان نتیجه گرفت.

با توجه به گسترش ارتباطات و تنوع آن‌ها، همچون ارتباطات اینترنتی، پیامک، شبکه‌های اجتماعی و رواج دوستی‌های اینترنتی، مؤلفه‌های دوستی و شامل این‌گونه ارتباطات نیز می‌شود.

در باره مؤلفه‌های سبک دوستی در سیره امام رضا^(ع) تحقیق مستقلی وجود ندارد، اما در آثاری که سخنان آن حضرت را در بردارند می‌توان به مواردی دست یافت. از این رو این تحقیق قصد دارد به پرسش‌هایی از جمله این که «آیا امام رضا^(ع) برای سبک دوستی اسلامی مؤلفه‌هایی بیان فرموده‌اند؟»، «آیا امام رضا^(ع) شرایطی برای دوست‌بیان فرموده‌اند؟»، «آیا در سخنان امام رضا^(ع) به ویژگی‌های اصلی دوست اشاره شده است؟»، «آیا امام رضا^(ع) برای دوستی آدابی را بیان فرموده‌اند؟»،

پاسخ گوید.

نوآوری تحقیق حاضر از آن روی است که آیین دوست‌یابی بر اساس مؤلفه‌های دوستی مانند تکالیف دوست، ویژگی‌های اصلی دوست، آداب دوستی و اهمیت دوستی با توجه به سخنان امام رضا^(ع) مورد بررسی قرار گرفته است که به نوعی تأکید آن حضرت بر سبک دوستی اسلامی را نشان می‌دهد.

اهمیت دوست و دوستی

در فرهنگ اسلامی دوستی اهمیت زیادی دارد به گونه‌ای که در متون اسلامی، از جمله سخنان امام رضا^(ع) ضمن تشویق به دوستی و تأکید بر نقش آن در سعادت و شقاوت افراد، آداب و آیینی برای آن بیان شده است، چنان که امام علی^(ع) فرموده اند: «عَلَيْكُمْ بِالْإِخْوَانِ فَإِنَّهُمْ عِدَّةٌ لِلدُّنْيَا وَعِدَّةٌ لِلْآخِرَةِ أَلَا تَسْمَعُ إِلَى قَوْلِ أَهْلِ النَّارِ - فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ (الشعراء، ۱۰۰ و ۱۰۱): پیوند دوستی را با برادران دینی خود محکم سازید، زیرا ایشان توشه دنیا و آخرت هستند. مگر نشنیده‌اید که خداوند در قرآن شریف به تأثیر دوزخیان در قیامت اشاره کرده و فرموده: در این روز سخت نه شفيعی داریم نه دوستی که در کارمان همت گمارد. (طبرسی، ۱۳۸۵: ۱۸۷)

لفظ «حمیم» از ماده احتمام، به معنای اهتمام است و وی کسی است که آن چه را تو به آن اهمیّت بدهی او هم اهمیّت می‌دهد، یا از ماده حامّه به معنای خاصّه و دوست خصوصی است. علت آن که در آیه مزبور «شافعین» به صورت جمع و «صدیق» به صورت مفرد آمده آن است که شفاعت کنندگان بسیارند (مانند انبیا، اوصیا، فرشتگان) ولی دوست راستین کم است. ممکن است که مراد از «صدیق» دوستان باشد. (طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۳: ۱۶۳)

امام صادق^(ع) با استناد به آیات مزبور به اهمیت دوستی اشاره کرده و فرموده اند: «منزلت و جایگاه دوست آن قدر بالاست که دوزخیان در روز قیامت پیش از خویشان نزدیک، دوستان را به فریاد رسی می خوانند، چنان که خداوند از حال ایشان خبر داده و فرموده که آن‌ها می گویند ما شفاعت کنندگان و دوستان دلسوزی نداریم» (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۵۱۷).

امام رضا^(ع) در اهمیت دوستی فرموده اند: «مودة عشرین سنة قرابة: دوستی بیست ساله در حکم خویشاوندی است.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۳۱) همچنین در پاسخ به این که بهترین خوشی دنیا در چیست؟ فرموده اند: «سعة المنزل و کثرة المحبین؛ خانه وسیع و بسیاری دوستان است.» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۱۳: ۲۲۸)

امام رضا^(ع) در جای دیگر به فایده داشتن دوستان زیاد برای پس از مرگ انسان، اشاره کرده و فرموده اند: «الاستکثار من الاصدقاء فی الحیاة یكثر الباکین بعد الوفاة: داشتن دوستان زیاد، گریه کنندگان پس از مرگ را زیاد می کند.» (دیلمی، ۱۳۶۶: ۳۰۸) و نیز به نقل از پدر بزرگوارشان فرموده اند: «لقمان حکیم به فرزندش گفت: ای پسر! هزار دوست بگیر در حالی که هزار دوست کم است و یک دشمن بگیر که یک دشمن، بسیار است.» (ابن بابویه، ۱۴۱۷ق: ۷۶۶)

امام رضا^(ع) در جای دیگر انتخاب دوست برای خدا را موجب خرید خانه ای در بهشت برای خود دانسته آن جا که فرموده اند: «کسی که در راه خدا برادری دینی (دوستی) برای خود برگزیند، در حقیقت در بهشت برای خود خانه ای خریده است.» (همان، بی تا: ۴۶)

با توجه به اطلاق دوست بر «اخ» در سخن امام علی^(ع) که پیش از این به آن اشاره شد، (طبرسی، ۱۳۸۵: ۱۸۷) می توان از سخن امام رضا^(ع) اهمیت و جایگاه

دوست را نتیجه گرفت.

پیامبر^(ص) نیز اشاره کرده که پس از قبول اسلام، انتخاب دوست، مفیدترین کار است، چنان که فرموده‌اند: «هیچ مسلمانی پس از فایده اسلام به فایده‌ای، چون انتخاب برادری در راه خدا (انتخاب دوست) دست نیافته است.» (ابن بابویه، ۱۴۱۷ق: ۴۷) همچنین امام علی^(ع) در هنگام شهادت فرموده‌اند: «برادری کن برای خدا با برادران.» (اربلی، ۱۳۸۱ق، ج ۱: ۵۳۶)

پیامبر^(ص) در اهمیت دوست خوب فرموده‌اند: «هرگاه خداوند بخواهد به کسی خیری عطا کند، یک دوست خوب نصیبش می‌کند.» (مکی، ۱۴۱۷ق: ۳۶۲) از جمله دلایل اهمیت دوستی و دوست آن که امام رضا^(ع) به لزوم اختصاص قسمتی از اوقات به دوستان مورد اعتماد تأکید کرده و فرموده‌اند: «سعی کنید اوقات شبانه روز خود را به چهار قسمت تقسیم کنید: یک قسمت برای عبادت و خلوت با خدا، یک قسمت برای تأمین معاش و تحصیل هزینه زندگی، قسمتی برای رفت و آمد و معاشرت با برادران (دوستان) مورد اعتمادی که شما را به عیوبتان آگاه می‌سازند و قلباً به شما خلوص و صفا دارند.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۳۰۷)

در روایت یاد شده امام رضا^(ع) توصیه کرده که یک چهارم از عمر خود را صرف همنشینی با دوستانی کنید که در رشد و تکامل شما و در رفع و پاک کردن عیوب شما مؤثرند. بدیهی است که اختصاص این مدت از عمر انسان به دوستان نشانگر اهمیت دوست است.

امام رضا^(ع) در جای دیگر درباره اهمیت دوستی و دوست داشتن یکدیگر فرموده‌اند: «برای هر یک از دو برادر (دوست) در راه خدا، لباس و هیئتی است همانند هیئت دوستش که هر دو بدان شناخته می‌شوند، تا آن که به سرای خداوند عز و جل

وارد شوند. پس خداوند متعال می‌فرماید: «ای بندگان و آفریدگان و زائران من که در راه من یکدیگر را دوست می‌داشتید! به جایگاه کرامت من، خوش آمدید.» (شعیری، ۱۴۰۵ق: ۱۶۸)

با توجه به روایت یاد شده چنان که دوستی در راه خدا باشد، هر یک از دوستان در روز قیامت مورد توجه قرار خواهند گرفت و خداوند در روز قیامت برای ورود به جایگاه کرامت خویش به آن‌ها خوش آمد خواهد گفت. پیامبر (ص) نیز به برخوردار بودن این‌گونه دوستان از شفاعت خویش خبر داده و فرموده‌اند: «من از هنگام بعثتم تا روز قیامت، شفیع هر آن دو نفری هستم که در راه خدا با یکدیگر، دوستی و برادری می‌کنند.» (المتقی الهمدی، ۱۴۰۹ق، ج ۹: ۴)

امام رضا (ع) در جای دیگر به اهمیت برادران ایمانی (دوستان) و نقش مهم ایشان در پشتیبانی از دوستان خود و رفع گرفتاری‌ها اشاره و از همین روی رعایت حقوق ایشان را توصیه کرده و فرموده‌اند: «حَقُّ الْإِخْوَانِ فَرَضٌ لَّازِمٌ أَنْ تَقْدُوهُمْ بِأَنْفُسِكُمْ، وَ أَسْمَاعِكُمْ، وَ أَبْصَارِكُمْ، وَ أَيْدِيكُمْ، وَ أَرْجُلِكُمْ، وَ جَمِيعِ جَوَارِحِكُمْ، وَ هُمْ حُصُونِكُمُ الَّتِي تَلْجَوْنَ إِلَيْهَا فِي الشَّدَائِدِ، فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ: حَقُّ بَرَادِرَانِ إِيْمَانِي (دوستان) فَرَضٌ وَ لَازِمٌ اسْتِ تَا أَنْ اَنْدَازَهْ كِهْ جَانِ وَ تَمَامِ اَعْضَا وَ جَوَارِحِ حُوْدِرَا فِدَا وَ نَثَارِ اَيْشَانِ كَنِيد. اَيْشَانِ پِنَاهِ وَ بَشْتِيْبَانِ شِمَا هَسْتَنْدْ كِهْ دَرِ گِرْفْتَارِيْ هَايِ دَنْبِيُوِي وَ اَخْرُوِيْ بَهْ اَنْ هَا پِنَاهِ مِيْ بَرِيْد.» (فقه الرضا (ع)، ۱۴۰۶ق: ۳۳۵)

شاخص‌های دوستی

در متون اسلامی، از جمله سخنان امام رضا (ع) شاخص‌هایی بیان شده که با شاخص دوستی که افرادی، چون دلیل کارنگی از آن سخن گفته‌اند، متفاوت است. کتاب آیین دوست‌یابی دلیل کارنگی حاوی دستورهای جالبی است، مانند آن که

چگونه رفتار کنیم که بیشتر مردم را بی‌آن که بر هدف ما واقف شوند به استخدام خود در آوریم و از آن‌ها بهره‌مند شویم، از همین رو نام‌گذاری این کتاب به «آیین استعمارگری» شایسته‌تر است تا نام‌گذاری آن به «آیین دوست‌یابی» (میرباقری، ۱۳۶۵، ج ۲: ۱۱).

شاخص‌های دوستی که در متون اسلامی، از جمله سخنان امام رضا(ع) مورد اشاره قرار گرفته نشانگر آن است که اسلام دوستی را در راستای گسترش فضایل اخلاقی و کاهش رذایل اخلاقی و نزدیک شدن انسان به خدا دانسته است، از همین رو برای پی‌بردن به چگونگی مدعا شاخص‌های دوستی در سخنان و سیره امام رضا(ع) مورد اشاره قرار می‌گیرد:

۱- رفع نواقص و نقاط ضعف:

در متون اسلامی از جمله سخنان امام رضا(ع) بر رفع نقایص عیوب به وسیله دوستان صالح و خیر خواه تأکید شده است، زیرا خیرخواهی مقتضی آن است که در دوستی و معاشرت با دیگران جلب رضایت آن‌ها به هر گونه مورد توجه نباشد، بلکه باید با پرهیز از چالپوسی نقاط ضعف دوست توسط دوست وی بیان شود تا در صدد رفع آن‌ها برآید. چنان که امام رضا(ع) ضمن توصیه به پوشاندن عیوب دوست در نزد دیگران (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴: ۲۲۱) فرموده‌اند: «قسمتی از وقت خودتان را برای رفت و آمد و معاشرت با برادران (دوستان) مورد اعتمادی که شما را به عیوبتان آگاه می‌سازند و قلباً نسبت به شما خلوص و صفا دارند، اختصاص دهید.» (فقه الرضا(ع)، ۱۴۰۶ق: ۳۳۷)

برای تحقق این شاخص، دوستی با افراد عاقل مورد تشویق قرار گرفته و از دوستی با افراد احمق نکوهش شده، زیرا چنین افرادی به دلیل جهل خود نه تنها

در رفع عیوب دوست بر نمی آیند، بلکه باعث افزایش عیوب و نقاط ضعف دوست می شوند، از همین رو علی^(ع) دشمن عاقل را قابل اعتماد تر از دوست جاهل دانسته اند. (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۲۵)

۲- ایمان و باور دینی:

بر اساس این شاخص، بر دوستی در راه خدا تأکید شده، چنان که امام رضا^(ع) اشاره کرده اند که پس از اسلام، انتخاب برادر یا دوست در راه خدا سودمندترین چیز است. (ابن بابویه، ۱۴۱۷ ق: ۴۷) و نیز فرموده اند: «هر که در راه خدا برادر یا دوستی برای برگزیند، در بهشت از خانه ای بهره مند خواهد شد.» (همان، بی تا: ۴۶)

اشاره امام رضا^(ع) در جمله «ایشان پناه و پشتیبان شما هستند که در گرفتاری های دنیوی و اخروی به آنها پناه می برید.» (فقه الرضا^(ع)، ۱۴۰۶ ق: ۳۳۵) به این که دوستان پناهگاه انسان در انسان در دنیا و آخرت هستند بر این شاخص دلالت دارد، زیرا در آخرت، دوست فاقد ایمان نمی تواند پناهگاه انسان باشد. می توان گفت که با توجه به این شاخص مزبور علاوه بر لزوم مؤمن بودن دوست، دوستی نباید موجب استهزا و مسخره دین و تضعیف باورهای دینی باشد، از همین رو امام رضا^(ع) با استناد به آیه «وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» (النساء، ۱۳۹)، فرموده اند: «وقتی شنیدید مردی حق را انکار و تکذیب می کند و به اهل خود پیوسته است از نزد وی بلند شو و با او ننشین» (کشی، ۱۴۰۹ ق: ۲۸۵) و از همین روی از دوستی و همنشینی با واقفیه نهی کرده اند. (همان)

با توجه به اهمیت شاخص ایمان در مورد دوست، از انتخاب دوست برای مقاصد مادی مانند خوردن، آشامیدن و... نکوهش شده و بر ضرورت دینداری

آیین دوست‌یابی در سخنان امام رضا(ع) ❖ ۱۴۱

دوست حتی اگر همه عمر انسان صرف پیدا کردن چنین دوستی شود، تأکید شده است، چنان که امام صادق^(ع) فرموده اند: «از دوستی با کسانی که به طمع چیزی به سوی تو آمده‌اند یا از روی ترس یا نیاز و یا به خاطر خورد و خوراک با تو دوستی می‌کنند، برحذر باش و بپرهیز، و دنبال دوستی با انسان‌های باتقوا باش هر چند در پی یافتن این گونه افراد عمرت را صرف کنی.» (مصباح الشریعه، ۱۹۸۰م: ۱۵۰)

۳- رعایت فضایل اخلاقی و پرهیز از رذایل اخلاقی

از جمله شاخص‌های کلی و مهم سبک دوستی اسلامی که در متون اسلامی، از جمله سخنان امام رضا^(ع) مورد تأکید قرار گرفته، رعایت فضایل اخلاقی و پرهیز از رذایل اخلاقی است. بدیهی است که شاخص یاد شده، در راستای هدف اخلاق اسلامی که گسترش فضایل و کاهش و ترک رذایل اخلاقی است قرار دارد، چنان که در سخنان امام رضا^(ع) درباره دوستان به مواردی مانند «تواضع» (ابن حمدون، ۹۹۶م، ج ۱: ۱۸۳)، «ایثار» (سوری، ۱۳۶۹، ج ۲: ۱۰۷)، «مدارا کردن» (فتال نیشابوری، ۴۲۳ق، ج ۱: ۳۷)، «حسن ظن» (کلینی، ۴۲۹ق، ج ۴: ۲۲۱) توصیه شده و از رذایلی اخلاقی، مانند «بلند پروازی» (فقه الرضا^(ع))، «۴۰۶ق: ۳۳۸»، «خیانت کردن» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۹) و... نکوهش و نهی شده است.

۴- دوست داشتن برای دوست آن چه را که شخص برای خودش

دوست دارد:

شاخص یاد شده در همه انواع معاشرت‌ها، از جمله معاشرت و مصاحبت با دوستان مورد تأیید و سفارش قرار گرفته که به خوبی موجب استحکام روابط و احترام متقابل افراد با یکدیگر است. چنان که امام صادق^(ع) فرموده اند: «مردمان

مساوی اند مانند دندان‌های شانه و آدمی به وسیله برادر خود زیاد می‌گردد (و نیرو پیدا می‌کند). و خیری در همنشینی آن کس نیست که آن چه برای خود می‌خواهد برای تو نخواهد» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۳۶۸)

کلیت و شمول شاخص یاد شده به گونه‌ای است که بسیاری از مواردی را که به عنوان ویژگی‌های دوست، حقوق دوست و آداب دوستی بیان شده تحت پوشش قرار می‌دهد.

۵- آرزوی خوب داشتن برای دوست

بر اساس این شاخص، دوستی به آن جام برخی از کارهای ظاهری محدود نمی‌شود، بلکه به طور کلی توصیه شده که انسان برای دوست خودش خوبی‌ها را بخواهد و آرزو کند، چنان که امام رضا^(ع) دعا کردن برای دوستان را توصیه نموده‌اند. (فقه الرضا^(ع)، ۴۰۶ ق: ۳۳۵)

در تأیید شاخص یاد شده امام باقر^(ع) فرموده‌اند: «برادر (دوست) مسلمانان را دوست بدار و برای وی دوست بدار آن چه را که برای خودت دوست می‌داری و برای وی ناپسند بدان آن چه را که برای خودت ناپسند می‌دانی.» (فتال نیشابوری، ۴۲۳ ق، ج ۲: ۲۹۰)

۶- دوستی با هم جنس:

بر اساس این شاخص دوستی، باید مردان با مردان و زنان با زنان دوست شوند، به عبارتی دوستی زن و مرد نامحرم با یکدیگر مجاز نیست، این شاخص از آیات «وَلَا تُتَّخَذُ أَخْدَانٌ» (المائده، ۵) «وَلَا تُتَّخَذُ أَخْدَانٌ» (النساء، ۲۵) استفاده می‌شود، زیرا منظور از «خدن» دوست پنهانی است که بر دو جنس مذکر و مؤنث اطلاق می‌شود. در تأیید نادرستی دوستی با جنس مخالف برخی مفسران، همچون شیخ

آیین دوست‌یابی در سخنان امام رضا(ع) ❖ ۱۴۳

طوسی با استناد به آیه «ذُرُوا ظَاهِرَ الْأَيْمِ وَبَاطِنَهُ» (الانعام، ۱۳۰)، «باطن الاثم» را بر اتخاذ اُخدان (دوستی با جنس مخالف) حمل کرده‌اند. (طوسی، بی تا، ج ۴: ۲۵۵) برداشت یاد شده توسط شیخ که خود از فقهای بنام و بزرگ شیعه است اهمیت شاخص مورد اشاره را بیشتر می‌کند.

با توجه به آیات مورد اشاره، برخی از فقها دوستی با جنس مخالف را که از مظاهر در غرب است نهی کرده و جایز ندانسته‌اند. (شیرازی، ۴۲۸ ق: ۴۰۲) رعایت شاخص یاد شده و تعمیم آن به دوستی‌های اینترنتی و دیگر انواع آن اهمیت آن را افزون می‌کند، زیرا چنین دوستی‌هایی منشأ بسیاری از مشکلات و انحرافات، از جمله از بین رفتن نهاد خانواده و افزایش طلاق در جامعه است.

حقوق دوست

با توجه به آن چه در اهمیت دوست و دوستی و شاخص‌های آن گذشت، در متون اسلامی، از جمله سخنان امام رضا(ع) حقوقی برای دوست بیان شده و به رعایت آن‌ها سفارش شده است، چنان که امام سجاد(ع) فرموده‌اند: «أما حق دوست آن است که او را نفریبی، به او نیرنگ نزنی، او را تکذیب نکنی، او را غافل نسازی، او را نفریبی و همچون دشمن که بر ضد رقیب خود می‌کوشد، بر ضدش نکوشی و اگر به تو اعتماد کرد، هر چه می‌توانی برایش آن جام دهی و بدانی که فریفتن آن که به شخص اعتماد کرده است، گناه آن مانند ربا خواری است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۲۶۸)

امام رضا(ع) نیز رعایت حقوق دوستان را واجب دانسته و درباره آن فرموده‌اند: «حق برادران ایمانی (دوستان) فرض و لازم است تا آن اندازه که جان و تمام اعضا و جوارح خود را فدا و نثار ایشان کنید. ایشان پناه و پشتیبان شما هستند که در گرفتاری‌های دنیوی و اخروی به آن‌ها پناه می‌برید.» (فقه الرضا(ع)، ۴۰۶ ق: ۳۳۵)

از جمله دلایل تأکید امام رضا^(ع) بر رعایت حقوق دوستان آن است که آن حضرت از خداوند برای رعایت حقوق دوستان استعانت و طلب یاری کرده و فرموده اند: «بین تو و برادری (دوستی) که رعایت حقوق وی واجب است از نظر دین تفاوتی نیست، همچنین در لزوم رعایت حقوق یاد شده برادران (دوستان) نزدیک و دور با هم تفاوتی ندارند.» (همان)

با توجه به لزوم انتخاب افراد با ایمان به عنوان دوست، امام رضا^(ع) فرموده اند: «چه عظیم است حق تو ای کعبه! به خدا سوگند که حق مؤمن از حق تو نیز بزرگ تر است.» (همان)

از جمله دلایل اهمیت حقوق دوستان و لزوم رعایت آن‌ها از دیدگاه امام رضا^(ع) آن است که شخصی به آن حضرت گفت: از پروردگارت برای من تقیه نیکو و معرفت به حقوق برادران (دوستان) را درخواست کن. حضرت به وی فرمودند: «بهترین شعار صالحان را درخواست نمودی.» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۶: ۲۲۳)

امام رضا^(ع) گذشته از بیان اهمیت حقوق دوستان و لزوم رعایت آن‌ها و نیز شاخص‌های دوستی به پاره‌ای از حقوق دوستان اشاره نموده اند، از جمله:

۱- اهمال و سستی نکردن در کار دوستان: جمله «لا تباطئوهم» در مورد دوستان سهل‌انگاری نکنید و کار ایشان را به امروز و فردا نیندازید. «فقه الرضا^(ع)، ۱۴۰۶: ۳۳۵) از آن حضرت به حق یاد شده اشاره دارد.

۲- خودداری کردن از مخالفت دوستان: چنان که فرموده اند: «لاتخالفوهم» (همان) بدیهی است که مخالفت دوست موجب از دست دادن دوست خواهد شد.

۳- خودداری کردن از غیبت دوستان: جمله «لاتغتابوهم» (همان) از آن حضرت به حق مزبور اشاره دارد. بدیهی است که غیبت دوست موجب تضعیف

دوستی و از دست دادن دوست خواهد شد.

۴- در بیغ نورزیدن از کمک به دوستان: جمله «لَا تَدْعُوا نَصْرَهُمْ وَلَا مُعَاوَنَتَهُمْ» (همان) از آن حضرت به حق یاد شده اشاره دارد. امام صادق (ع) درباره این حق دوست فرموده اند: «از جمله حقوق دوست آن است که از آن جام هر چه در توان داری برای وی کوتاهی نکنی.» (ابن بابویه، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۷۷)

۵- کمک جانی و مالی دادن به دوست: جمله «ابْذُلُوا النَّفْسَ وَالْأَمْوَالَ دُونَهُمْ» (فقه الرضا^(ع)، ۴۰۶: ۱ق: ۳۳۵) از آن حضرت به این حق دوست اشاره دارد. ادای این حق درجات و مراتبی دارد که پایین‌ترین مرتبه اش آن است که چون او بخواهد و شخص قدرت بر آن جام آن داشته باشد با گشاده رویی در آن جام آن اقدام کند.

امام باقر (ع) به مردی فرمود: «آیا شما دست در جیب و کیسه یکدیگر می‌کنید تا آن چه را که نیاز دارید بدون اجازه بردارید؟ عرض کرد: نه، حضرت فرمود: پس دوست و برادر نیستید.» (اربلی، ۴۲۲: ۱ق، ج ۲: ۶۸۶؛ قبانچی، ۴۲۰: ۱ق، ج ۲: ۱۵۳) امام صادق (ع) فرموده: من در بر آوردن حواجج دشمنانم با شتاب اقدام می‌کنم که مبادا اگر دیر اقدام کنم از من بی‌نیاز شوند.» (سوری، ۱۳۶۹، ج ۲: ۱۰۷) از این که امام درباره دشمنان چنین فرموده نتیجه گرفته می‌شود که به طریق اولی تعجیل در تأمین نیازهای دوستان لازم و مطلوب است.

همچنین امام رضا (ع) فرموده اند: «امام باقر (ع) به فردی به نام اسماعیل فرمودند: آیا دیده‌ای که چون فردی بی‌لباس نزد شما باشد، کسی از برادران دینی (دوستان) او لباس اضافی خویش را به او دهد تا بی‌لباس نماند؟ گفتم: خیر. فرمود: اگر آن فرد بی‌لباس می‌بود، می‌شد که یکی از برادران دینی اش (دوستان)

لباس اضافی خود را به او دهد تا لباسی داشته باشد؟ گفتیم: خیر. سپس امام باقر^(ع) دست روی پای خویش زد و فرمود: اینان برادر (دوست) نیستند.» (ابن بابویه، بی تا: ۳۸)

۶- دعای خیر کردن برای دوستان: جمله «الإِقْبَالَ عَلَى اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ بِالذُّعَاءِ لَهُمْ.» (فقه الرضا^(ع)، ۱۴۰۶ق: ۳۳۵) امام رضا^(ع) به این حق دوست اشاره دارد. امام سجاد^(ع) نیز در اهمیت دعا برای دوست فرموده اند: «هر گاه ملائکه بشنوند که مؤمنی در غیاب برادر مؤمنش برای او دعا نموده یا به نیکی از او یاد کرده، می گویند تو برای برادرت، نیک برادری هستی. در حالی که غایب است، برایش دعا می کنی و از او به نیکی یاد می کنی. خداوند عز و جل، به تو دو برابر آن چه را برای او درخواست کرده ای، عطا نماید و دو برابر آن چه او را ستوده ای، تو را ستود و تو را بر او برتری است. اما هر گاه بشنوند که مؤمنی از برادرش به بدی یاد نموده و یا او را نفرین می کند، به او می گویند تو برای برادرت، بد برادری هستی. ای آن که گناهانش و زشتی اش را پوشانده اند! باز ایست و به خودت رحم کن و خدا را که گناهانت را برایت پوشانده است، سپاس گوی و بدان که خداوند عز و جل، از تو به بنده اش آگاه تر است.» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴: ۳۸۸)

۷- رعایت مساوات و موااسات در هر چیزی که مساوات و موااسات (دوست یا برادر دینی خود را در اموال خویش شریک دانستن) در آن ممکن و جایز است: جمله «و مواساتهم و مساواتهم فی کُلِّ ما یجوز فیهِ المساواة و المواساة: از جمله حقوق لازم برادران (دوستان)، رعایت موااسات و مساوات در حق ایشان است، در آن چه مساوات و موااسات در آن روا باشد.» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴: ۳۸۸) از امام رضا^(ع) به این حق دوست اشاره دارد.

۸- یاری رساندن به دوست: جمله «نَصْرُ تَهْمِ ظَالِمِينَ وَ مَظْلُومِينَ بِالذَّفْعِ عَنْهُمْ: نزد ظلمه یاریشان کنید و اگر مظلوم واقع شدند به کمک آنان بشتابید تا شر متجاوزان را از ایشان دفع نمایید.» (همان)

۹- پذیرش عذر دوست

منظور از حق مزبور آن است که هر گاه از دوست انسان خطا و اشتباهی سرزند و پس از آن توجیه و عذری برای آن بیان کند، لازم است که عذر و توجیه وی پذیرفته شود، چنان که امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «برادرت (دوست ات) بر گناهانش را بپذیر.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۷۶)

۱۰- پوشاندن عیب دوست

در متون اسلامی به طور کلی به پوشاندن عیوب دیگران توصیه شده، بدیهی است که پوشاندن عیب دوست به دلیل دوستی و نزدیکی که دارد از اهمیت بیشتری برخوردار است، چنان که امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «هر کس کار خوبی را بپوشاند، کارش معادل هفتاد حسنه است، پخش کننده کار زشت خوار گردد و پوشاننده کار بد مورد آمرزش قرار گیرد.» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴: ۲۲۱) و در باره پوشاندن عیب دوست فرموده‌اند: «عیوب برادرت (دوست ات) را بپوشان.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۷۶)

۱۱- خیانت نکردن به دوست

از جمله حقوق دوست خیانت نکردن به وی است. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۲۶۸) از همین روی امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «لَيْسَ مَنَّا مَنْ غَشَّ مُسْلِمًا، أَوْ ضَرَّهُ، أَوْ مَا كَرِهَ: کسی که به مسلمانی خیانت کند، یا به او زیانی برساند، یا به او نیرنگ بزند، از ما نیست.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۹)

از اشکال بد خیانت به دیگران به ویژه دوستان، خیانت کردن به ایشان در ارائه مشورت، یعنی راهنمایی غلط و نادرست است، چنان که امام رضا^(ع) به نقل از پیامبر^(ص) فرموده اند: «هر که در مشورتی به مسلمانی خیانت کند، من از وی بیزار خواهم بود.» (همان)

۱۲- ضرر نرساندن به دوست

از جمله حقوق دوست، ضرر نرساندن به وی است. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۲۶۸) از همین روی امام رضا^(ع) فرموده اند: کسی که به مسلمانی خیانت کند، یا به او زبانی برساند، یا به او نیرنگ بزند، از ما نیست. (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۹)

ویژگی های مهم دوست

علاوه بر آن چه در حقوق دوست گذشت، از دیدگاه امام رضا^(ع) دوست باید از خصوصیات و ویژگی های ذیل برخوردار باشد:

۱- برخوردار از عقل و خرد

عقل به دو نوع عقل طبیعی و اکتسابی تقسیم می شود. عقل طبیعی، عطیه ای الهی است که به طور طبیعی و براساس حکمت و قانون خلقت در اختیار انسان نهاده شده تا او به کمک آن، در امور مختلف زندگی بیندیشد و خوب و بد را از هم تشخیص دهد. عقل اکتسابی عقلی است که از طریق به کارگیری عقل طبیعی و تجربه و مطالعه و تفکر در قضایای مختلف زندگی و دقت در حوادث اطراف و بررسی امور دیدنی و شنیدنی به دست می آید.

جوانان در تجزیه و تحلیل بسیاری از مسائل اطراف یکسان نیستند، زیرا برخی از جوانان از چنان رشد و قدرت تفکر و اندیشه ای برخوردارند که در روبه رو شدن با حوادث گوناگون زندگی به خوبی می توانند نیک و بد را شناسند و راه صحیح زندگی

را انتخاب کنند، چنین افرادی به حق شایستگی دوست بودن را دارند و می‌توان از تجربیات و توانایی‌های بالفعل و بالقوه آنان بهره‌مند شد.

اهمیت خردمند بودن دوست تا حدی است که علی^(ع) فرموده‌اند: «دشمن باخرد از دوست نادان بهتر است.» (نصیبی شافعی، ۱۴۱۹ق: ۲۰۱) و نیز فرموده‌اند: «به دشمن خردمند خود مطمئن‌تر باش تا به دوست جاهلت.» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۲۵)

امام صادق^(ع) نیز فرموده‌اند: «برادران (دوستان) سه دسته‌اند: یکی چون غذاست که در همه حالات مورد نیاز است و او رفیق عاقل است، دومی چون بیماری و درد است و او رفیق نادان است، سومی به منزله دارو و شفابخش است و او رفیق لیب، روشن فکر و بسیار عاقل است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۳۲۳)

امام رضا^(ع) در نکوهش دوست گرفتن شخص جاهل فرموده‌اند: «صدیق الجاهل فی تعب: فردی که دوست جاهل شود در زحمت خواهد بود.» (شامی، ۱۴۲۰ق: ۶۹۱)

همچنین امام صادق^(ع) فرموده‌اند: برای مسلمان شایسته نیست که با بدکار، و نادان (جاهل) و دروغگو دوست شود. «(کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴: ۱۲۴) همچنین فرموده‌اند: «از دوستی با نادان بپرهیز، زیرا هر چه از جانب او شاد باشی او به بدی رساندن به تو نزدیک‌تر است.» (همان)

منظور از جمله اخیر امام صادق^(ع) آن است که هر چه به دوستی جاهل و نادان خوشحال‌تر باشی، خطر زیان رساندن او به واسطه حماقتش به تو نزدیک‌تر است.

۲- سلامت روح و روان

از جمله ویژگی‌های ضروری دوست خوب، سلامت روح و روان وی است.

دور بودن از مفاسد و رذایل و آلودگی های اخلاقی از ویژگی های مهم دوست خوب به شمار می رود، زیرا انسان در معرض تغییر و تحول است. از همین رو همان طور که بدن او از آب و هوا و خوراکی ها و نوشیدنی ها اثر می پذیرد، روح و روان وی نیز از محیط زندگی و مصاحبت و همراهی با دوستان، صفات زشت و زیبا را به خود می گیرد و تأثیر پذیر است، چنان که علی^(ع) فرموده اند: «همنشینی با بد کاران مایه تباهی است، همانند باد که وقتی بر مردار می وزد با خود بوی بد به همراه دارد.» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۳۱)

با توجه به سخن یاد شده، روح انسان به ویژه جوانان همانند نسیمی با طراوت و دل انگیز است که اگر از روی گل ها بگذرد و همنشین باغ گل شود، عطر خوش گل ها را به همراه می آورد و چنان چه از روی مزبله ها و جاهای بدبو عبور کند و همنشین زباله ها و کثافات شود، به رنگ و بوی آن ها در خواهد آمد.

امام رضا^(ع) نیز همنشینی با بدان را نکوهش کرده و فرموده اند: «همنشینی با بدان موجب بدگمانی به خوبان می گردد.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱: ۵۸) همچنین آن حضرت از دوستی و هم نشینی با افراد فرومایه جامعه نهی کرده و در شعری فرموده اند: «با فرومایه همنشینی نکن، زیرا وی موجب سقوط تو می شود. در فرومایه و همنشینی با وی خیری نیست.» (قمی، ۱۳۷۹، ج ۳: ۱۶۶۳)

داشتن همنشینان و دوستان بد از جمله علل بزه کاری و انحرافات برخی جوانان و گرایش آنان به کارهای زشت و گناه است زیرا چه بسا افراد بی تجربه و ساده ای که در دام دوستان فاسد افتاده و به کارهای بد اقدام کرده و سلامت خود و جامعه را در معرض خطر قرار می دهند. افرادی که با دوستان نااهل رفت و آمد می کنند گرچه بتوانند از خود مواظب کنند که به آلودگی های آنان گرفتار نشوند، اما هرگز

نمی‌توانند خود را از رسوایی و ننگ و بدنامی اجتماعی مصون نگه دارند. با توجه به ویژگی مورد اشاره، افرادی که منکر و تکذیب‌کننده حق هستند سلامت لازم ندارند. از همین روی امام رضا^(ع) در تفسیر آیه «وَقَدْ نَزَلَ عَلَيْنَا فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيَسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ...» (نساء، ۱۳۹) فرموده‌اند: «وقتی شنیدید مردی حق را انکار و تکذیب می‌کند و به اهل خود پیوسته است از نزد وی بلند شو و با او ننشین» (کشی، ۱۴۰۹: ۲۸۵) و از همین روی از دوستی و همنشینی با واقفیه نهی کرده‌اند. (همان)

۳- داشتن روح اجتماعی

از جمله ویژگی‌های ضروری و مهم دوست خوب، داشتن روح اجتماعی است. در متون اسلامی از جمله سخنان امام رضا^(ع) به داشتن روح اجتماعی و لزوم احساس مسؤلیت در مشکلات و نیازهای دیگران، به ویژه دوستان تأکید شده است، چنان‌که امام صادق^(ع) فرموده‌اند: «لاخیر فی صحبه من لم یر لک مثل الذی یری لنفسه: رفاقت و دوستی با کسی که آن‌چه برای خود می‌خواهد، برای تو نخواهد فاقد ارزش است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۳۶۸)

نوع دوستی و نوع‌گرایی دوستان، مهم‌ترین عامل بازدارنده‌ای است که ایشان را از هر نوع خیانت و خسارت و زیان رساندن به دوستان خود باز می‌دارد. چنین افرادی قلبشان برای دوستانشان می‌تپد و از همین رو برای کاستن بحران‌ها و مشکلات دوستان خود تلاش می‌کنند.

همان‌گونه که در بحث حقوق دوستان گذشت، امام رضا^(ع) توصیه کرده‌اند که افراد تا حد ممکن در باره دوستان خود تلاش کنند، چنان‌که فرموده‌اند: «حق برادران ایمانی (دوستان) فرض و لازم است تا آن اندازه که جان و تمام اعضا و جوارح

خود را فدا و نثار ایشان کنید. ایشان پناه و پشتیبان شما هستند که در گرفتاری‌های دنیوی و اخروی به آن‌ها پناه می‌برید.» (فقه‌الرضا^(ع)، ۱۴۰۶:ق: ۳۳۵)

سخن یاد شده و دیگر مواردی که درباره حقوق دوستان گذشت نشانگر اهمیت «روحیه اجتماعی و نوع دوستی» به عنوان یکی از ویژگی‌های ضروری و مطلوب دوست است.

امام رضا^(ع) در جای دیگر در اهمیت این ویژگی به نقل از رسول خدا^(ص) فرموده اند: «کسی که با مردم معاشرت کند اما به آنان ظلم نکند، با آنان گفت و گو کند ولی دروغ نگوید و به آنان وعده بدهد اما خلف وعده نکند، از کسانی خواهد بود که غیبت اش حرام، مروّتش کامل، عدالت اش آشکار و برادری (دوستی) با او واجب است.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۳۰)

جمله «و سَاعَةٌ لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ التَّقَاتِ وَالَّذِينَ يَعْرِفُونَكُمْ عِيُوبَكُمْ وَيُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ.» (فقه‌الرضا^(ع)، ۱۴۰۶:ق: ۳۳۷) از امام رضا^(ع) در اختصاص یک چهارم از اوقات خود به دوستان مورد اعتماد و خالص می‌تواند به این ویژگی اشاره داشته باشد، زیرا داشتن روح اجتماعی از لوازم مورد اعتماد بودن دوست و خالص بودن وی است.

امام رضا^(ع) همچنین به نقل از رسول خدا^(ص) فرموده اند: «ابرار به این خاطر «ابرار» نامیده شدند که به پدران، فرزندان و برادران (دوستان) نیکی می‌کنند.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۷۰)

۴- خیرخواهی و انصاف

از جمله ویژگی‌های مطلوب و لازم و ضروری دوست، خیر خواه و منصف بودن وی است. طبیعت انسان به گونه‌ای است که به افراد هم فکر و هم عقیده خودش

و تعریف و تمجید دیگران از وی علاقه‌نشان می‌دهد، خواه مسئله مورد توافق کم‌اهمیت و پیش‌پا افتاده یا مسئله‌ای مهم و قابل توجه باشد.

افراد سطحی‌نگر و و ظاهر بین که از تعریف و تمجید دیگران خوشحال می‌شوند، دوستان خود را از میان کسانی انتخاب می‌کنند که با کارهای ایشان موافق باشند و در مقابل خطاها و انحرافات و گناهان آنان انتقاد نکنند. اما افراد خردمند که در صدد اصلاح و رشد و تعالی خویش هستند، انتقاد سازنده را بر تمجیدهای نابه‌جا و چاپلوسانه ترجیح می‌دهند و از انتقادات دیگران استقبال می‌کنند.

در متون اسلامی از جمله سخنان امام رضا^(ع) سفارش شده که مردم به خیر خواهی و انصاف فردی که به عنوان دوست انتخاب می‌شود توجه کنند و افرادی را به دوستی برگزینند که منصف و خیر خواه انسان بوده و همانند آینه نقاط ضعف و عیوب را بیان کنند، چنان که پیامبر^(ص) فرموده‌اند: «خیر اخوانکم من اهدی الیکم عیوبکم: بهترین دوستان شما کسی است که عیب‌های شما را به شما هدیه کند.» (ورام، بی‌تأ، ج ۲: ۱۲۳) همچنین علی^(ع) فرموده‌اند: «بهترین دوستان تو کسی است که در نصیحت کردن به تو (خیر خواهی برای تو) کم‌تر اهل سازش باشد.» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۱۶)

امام رضا^(ع) نیز به خیر خواهی به عنوان یک ویژگی مطلوب دوست اشاره و سفارش کرده‌اند که یک چهارم از وقت به ارتباط و همنشینی با چنین دوستانی اختصاص یابد، آن‌جا که فرموده‌اند: «قسمتی از وقت خودتان را برای رفت و آمد و معاشرت با برادران (دوستان) مورد اعتمادی که شما را به عیوبتان آگاه می‌سازند و قلباً نسبت به شما خلوص و صفا دارند، اختصاص دهید.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳:

(۴۰۹)

گرفتن دوست برای خدا که به صورت مکرر در سخنان امام رضا^(ع) مورد تشویق قرار گرفته (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۷) نیز نشانگر اهمیت این ویژگی دوست است، زیرا دوستی برای خدا مقتضی آن است که عیوب انسان که مورد رضایت شرع نیست، مورد اشاره قرار گیرد تا فرد در صدد رفع آن‌ها برآید.

۵- منافق و دورو نبودن

دوست باید در نهان و آشکار رفتار و سخنش یکسان باشد، این خصوصیت و ویژگی را می‌توان از سخن امام صادق^(ع) در جمله «نخستین حدّ دوستی، آن است که آشکار و نهان دوست، برایت یکی باشد.» (همان، ۱۳۶۲، ج ۱: ۲۷۷) نتیجه گرفت. در روایات از افرادی که ظاهر و باطن متفاوتی دارند به عنوان «منافق» تعبیر شده است، چنان که امام صادق^(ع) فرموده‌اند: «هر کس آشکار و نهان وی متفاوت باشند، منافق است، هر کس که باشد و در هر هر زمان و در هر رتبه‌ای که باشد.» (همان)

جمله «لَا يُبَغِضُنِي إِلَّا مَنَافِقٌ: با من دشمنی نمی‌کند مگر منافق» (همان، ج ۲: ۶۳۳) از امام رضا^(ع) به خوبی استفاده می‌شود که منافق شایستگی دوستی را ندارد، زیرا با ایمان که از شاخص‌های سبک دوستی اسلامی است سازگاری ندارد. از جمله شواهد عدم شایستگی منافق برای دوستی آن که امام صادق^(ع) درباره وی فرموده‌اند: «کسی که دیدار کند مسلمانان را به دو چهره و دو زبان، در روز قیامت در حالی بیاید که دو زبان آتشین دارد.» (دیلمی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۷۸)

۶- مؤمن بودن

از جمله صفات لازم دوست، مؤمن بودن وی است، زیرا هدف اخلاق

اسلامی که گسترش فضایل اخلاقی و قرب انسان به خداوند است با کفر تحقق نمی‌یابد، بلکه کفر نقطه مقابل هدف یاد شده است. از سویی دوستی موجب مشاکلت و مشابهت می‌شود؛ یعنی دوست سعی می‌کند که خود را همانند دوست خود در آورد و همانند او شود. از همین رو خداوند دوستی با کفار را نهی کرده و فرموده: «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ.» (آل عمران، ۲۸) علی^(ع) نیز فرموده‌اند: «کافر را به دوستی نگیرید و با جاهل همنشینی نکنید.» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶: ۷۴۸)

آداب دوستی

در متون اسلامی، از جمله سخنان امام رضا^(ع) معاشرت نیکو با دیگران اعم از دوست و غیر دوست توصیه شده است، چنان که امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «همنشینی ات را با کوچک و بزرگ نیکو کن.» (فقه الرضا^(ع)، ۴۰۶: ۱۴۰۱) همچنین برای دوستی آدابی بیان شده که رعایت آن‌ها موجب استحکام دوستی است، از جمله:

۱- اعتدال در دوستی

افراط و تفریط در دوستی زیان‌ها و پیامدهای منفی دارد، از همین رو در سخنان معصومان^(ع)، از جمله امام رضا^(ع) به اعتدال در دوستی و پرهیز از افراط و تفریط در آن سفارش شده است، مثلاً امام رضا^(ع) از خودمانی شدن در دوستی نهی کرده و آن را موجب از بین رفتن ابهت انسان در دید طرف مقابل دانسته و فرموده‌اند: «رها کردن انس با دیگران (انس گرفتن حساب نشده و بدون کنترل با مردم) مهابت و شخصیت آدمی را از بین می‌برد.» (دیلمی، ۱۳۶۶: ۳۰۷) و نیز فرموده‌اند: «انس (بیش از حد) هیبت را می‌برد.» (شهید اول، ۱۳۷۸: ۳۶)

امام رضا^(ع) همچنین به نقل از علی^(ع) در باره لزوم اعتدال در دوستی و دشمنی

و پرهیز از افراط و تفریط در آن‌ها فرموده‌اند: «دوست خود را دوست داشته باش، ولی اضافه نرو (همه اسرار را به او مگو) شاید یک روزی دشمنت شود و دشمنت را نیز حد متوسط دشمن دار، شاید روزی دوست تو گردد.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳:

(۲۰۱)

۲- لزوم تواضع و فروتنی برای دوست

از جمله آداب دوستی تواضع و فروتنی برای دوست است، بدیهی است که بر خلاف تکبر که پایه‌های دوستی را متزلزل و سست می‌کند، تواضع و فروتنی در مقابل دیگران، به ویژه دوست در استحکام دوستی نقش به‌سزایی دارد، از همین روی امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «در مصاحبت و همنشینی با سلطان احتیاط پیشه کن و در همنشینی با دوست فروتن باش و در همنشینی با دشمن احتیاط کن، و با مردم با روی خوش همنشینی کن.» (ابن حمدون، ۱۹۹۶م، ج ۱: ۳۸۳)

۳- مدارا کردن

مدارا کردن و نرم بودن کاری پسندیده است و در استحکام پایه‌های دوستی نقش مهم ایفا می‌کند. بر عکس خشونت و بدرفتاری نادرست بوده و موجب تضعیف دوستی است. خشونت نتیجه خشم و بدخویی است و مدارا و نرمش نتیجه خوش‌خویی و سلامتی، عامل بدرفتاری گاه خشم است و گاه حرص زیاد و غلبه آن بر انسان به طوری که انسان سرگشته شده و قادر به اندیشیدن نباشد و نتواند پایداری کند، از این رو مدارا و نرمش فقط از خوش‌خویی حاصل می‌شود.

پیامبر خدا^(ص) مدارا کردن را ستوده و درباره آن فرموده است: «مداراة الناس نصفُ الايمان: مدارا کردن با مردم نصف ایمان است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۴۳) در سخن یاد شده مدارا کردن با همه مردم، اعم از دوست و غیر دوست توصیه

شده است.

امام رضا^(ع) مدارا کردن با دوستان از نشانه‌های عقل برشمرده است، که می‌توان از آن به عنوان یکی از آداب دوستی تعبیر کرد. چنان که در پاسخ پرسش عقل چیست؟ فرموده‌اند: «عقل عبارت است از اندک اندک فرو بردن غصه، مسالمت با دشمنان و مدارا کردن با دوستان.» (فتال نیشابوری، ۱۴۲۳ق، ج ۱: ۳۷) و در جای دیگر با استناد به دستور خداوند به پیامبر^(ص) در آیه «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.» (الاعراف، ۱۹۹) مدارا کردن با مردم را از سنت پیامبر^(ص) برشمرده‌اند. (همان، ج ۲: ۳۶۱) و نیز فرموده‌اند: «مؤمن از خداوند عزوجل کتمان عیب و از پیامبرش مدارا کردن با مردم را فرا گرفته است.» (فقه الرضا^(ع)، ۱۴۰۶ق: ۳۶۸)

۴- به دیدار دوست رفتن

از جمله آداب دوستی که موجب استحکام پایه‌های دوستی است، زیارت و دیدار دوست رفتن است، که در متون اسلامی از جمله سخنان امام رضا^(ع) مورد تشویق قرار گرفته است چنان که علی^(ع) فرموده‌اند: «دیدار برادران (دوستان) غنیمت بزرگی است هر چند اندک باشند.» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۳: ۴۵۸) همچنین امام جواد^(ع) فرموده‌اند: «دیدار برادران (دوستان) آسودگی و بهره‌مندی و باروری عقل است، هر چند دیداری کوتاه باشد.» (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۹۴)

بی تردید دیدارهایی که باعث اصلاح روابط دوستان مؤمن و رشد آنان می‌شود، زمینه‌ای نیکو برای کسب کمال است.

امام رضا^(ع) نیز بازدید دوستان را توصیه کرده که می‌توان از آن به عنوان یکی از آداب دوستی تعبیر کرد. چنان که فرموده‌اند: «تزاوروا تحابوا و تصافحوا و لا تحتشموا: پیوسته یکدیگر را ملاقات کنید تا دوستی‌هایتان برقرار بماند، با یکدیگر

مصافحه کنید و بر یکدیگر بلند پروازی نکنید.» (فقه الرضا^(ع)، ۴۰۶:ق: ۳۳۸) گرچه در سخن یاد شده باز دید افراد با یکدیگر به طور کلی اعم از دوستان و غیر دوستان مورد تشویق قرار گرفته اما با توجه به عبارت دیگر آن حضرت که در آن از لزوم اختصاص یک چهارم وقت به دوستان مخلص و واجد شرایط سخن گفته شده (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۴۰۹)، می توان اهمیت باز دید دوستان را به عنوان یکی از آداب دوستی نتیجه گرفت.

۵- دست دادن به دوست

دست دادن افراد به یکدیگر به ویژه دوستان، از جمله اسباب استحکام پایه های دوستی و افزایش محبت است، چنان که پیامبر^(ص) فرموده اند: «به یکدیگر دست بدهید، زیرا دست دادن به یکدیگر موجب افزایش محبت است.» (نوری، ۴۰۹:ق: ۹؛ کوفی، بی تا: ۱۵۳) چنان که گذشت، امام رضا^(ع) در جمله «تَزَاوَرُوا تَحَابُّوا وَ تَصَافَحُوا: پیوسته یکدیگر را ملاقات کنید تا دوستی هایتان برقرار بماند، با یکدیگر مصافحه کنید.» (فقه الرضا^(ع)، ۴۰۶:ق: ۳۳۸) دست دادن افراد به ویژه دوستان به یکدیگر را سفارش کرده اند.

۶- پرهیز از بلند پروازی

بلند پروازی افراد، از جمله دوستان به یکدیگر موجب کینه و دشمنی می شود و دوستی را متزلزل می سازد، از همین روی امام رضا^(ع) آن را نکوهش کرده و فرموده اند: «لَا تَحْتَشِمُوا: بر یکدیگر بلند پروازی نکنید.» (همان) در برخی از منابع به جای «لَا تَحْتَشِمُوا»، «لَا تَحَاشِمُوا» آمده (فقه الرضا^(ع)، ۴۰۶:ق: ۳۳۸) که در این صورت پرهیز از خشم گرفتن نسبت به یکدیگر مورد تشویق قرار گرفته است.

۷- گشاده رویی در برابر دوست و لبخند زدن به وی

بر خورد با مردم با روی گشاده و خوشرویی در برابر دیگران، به ویژه دوستان موجب ایجاد محبت و استحکام دوستی است. از همین روی در متون اسلامی به صور گوناگون مورد تشویق قرار گرفته است، چنان که امام رضا(ع) فرموده‌اند: «هر کس بر روی برادر (دوست) مؤمنش بخندد، خداوند برای وی حسنه می‌نویسد و آن کس که خدا برایش حسنه بنویسد، او را عذاب نمی‌کند.» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲: ۱۲۰) و نیز فرموده‌اند: «هر کس در روی برادر (دوست) مؤمنش بخندد، خداوند عزوجل او را به بهشت داخل می‌کند.» (فقه الرضا(ع)، ۱۴۰۶ق: ۳۹۸)

پیشنهادها

- ۱- نظر به اهمیت سبک زندگی اسلامی در وجوه گوناگون آن، از جمله دوستی و دوست‌یابی و تأثیر گذاری شدید دوست بر اخلاق، خصوصیات و فرهنگ طرف مقابل، اختصاص برخی از مباحث کتب دینی آموزش و پرورش و دروس عمومی دانشگاه‌ها به مباحث مربوط به سبک دوستی و شاخص‌های آن ضروری است.
- ۲- اختصاص فصلنامه‌ای با موضوع سبک دوستی می‌تواند به ترویج سبک دوستی اسلامی و شاخص‌های آن کمک کند.
- ۳- با توجه به تهاجم فرهنگی از راه‌های گوناگون، از جمله دوستان ناصالح، تقویت سبک دوستی اسلامی از طریق اردوها و برنامه‌های فرهنگی به شکل عملی می‌تواند بسیار مفید باشد.
- ۴- با توجه به گستره دوست در اشکال جدید آن، همچون دوستی‌های اینترنتی و مشابه آن بر پیامدهای سوء چنین دوستی‌هایی باید تأکید شود.

نتیجه‌گیری

از آن چه گذشت نتایج ذیل به دست می آید:

- ۱- نظر به اهمیت دوستی از منظر امام رضا^(ع) اشاره آن حضرت به حقوق دوست ، آداب دوستی و ویژگی های دوست برای استحکام پایه های دوستی از یک سو و مقابله با آثار سوء همنشین و دوست بد از سوی دیگر دارد.
- ۲- با توجه به آن که تهاجم فرهنگی همه وجوه سبک زندگی اسلامی، از جمله سبک دوستی اسلامی را نشانه گرفته ، بیان سبک دوستی اسلامی در مقابله با مبارزه یاد شده و استحکام سبک دوستی اسلامی نقش به سزایی دارد.
- ۳- با توجه به کاربرد کلمه «أخ» و هم خانواده های آن در معنای دوستی ، بیان سبک برخورد با برادر مؤمن و حقوق وی و نیز تشویق به گرفتن برادر (دوست) برای خدا ، ایمان و باور دینی در سبک دوستی اسلامی نقش به سزایی دارد و از این رو در تراجم دوستی و ایمان افراد، حفظ ایمان بر حفظ دوستی مقدم است.
- ۴- با وجود اهمیت سبک دوستی اسلامی ، افراط در دوستی همانند تفریط در آن مذموم است، از همین روی در متون اسلامی ، از جمله سخنان امام رضا^(ع) به اعتدال در دوستی تشویق شده است.
- ۵- بدون توجه به شاخص های دوستی در سیره و سخنان امام رضا^(ع) و دیگر معصومان رسیدن به آیین دوست یابی و سبک دوستی مطلوب اسلامی ممکن نیست.
- ۶- بر خلاف سبک دوستی غربی که تنها بعد جسمی انسان را در دنیا مورد توجه قرار داده، شاخص های دوستی اسلام به همه ابعاد انسان توجه کرده و گسترش فضایل اخلاقی و کاهش رذایل اخلاقی را مد نظر قرار داده و به ابعاد معنوی در دوستی و سعادت اخروی انسان ها اهتمام کرده است.

فهرست منابع و مآخذ

قرآن کریم (۱۳۷۴)، ترجمه عبدالمحمد آیتی .

مصباح الشریعه (۱۹۸۰م)، منسوب به امام صادق (ع)، بیروت: مؤسسه
الاعلمی.

فقه الرضا (۱۴۰۶ق)، منسوب به امام رضا(ع)، مشهد: مؤسسه آل البيت (ع).

آمدی تمیمی، عبد الواحد (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم:
دفتر تبلیغات اسلامی.

ابن حمدون، محمد بن حسن (۱۹۹۶م)، التذکرة الحمدونیه، بیروت:
دارصادر.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳)، تحف العقول، چاپ دوم، قم: مؤسسه
النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين بقم.

اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱)، کشف الغمة فی معرفة الائمة ج ۱، تبریز:
نشر بنی هاشمی

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق) وسایل الشیعه، قم، مؤسسه
آل البيت (ع).

خوانساری، جمال (۱۳۶۶)، شرح غرر الحکم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
دیلمی، حسن بن محمد (۱۳۶۶ق)، اعلام الدین فی صفات المؤمنین، قم:

مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.

دیلمی، حسن بن محمد (۱۳۷۱)، ارشاد القلوب، بیروت: نشر الشریف الرضی.

سوری، محمد بن حسین (۱۳۶۹)، مجموعه آثار ابو عبد الله سلفی، تهران:

مرکز نشر دانشگاهی.

شامی، جمال الدین، یوسف بن حاتم (١٤٢٠ق)، **الدرالنظیم**، قم، جامعه مدرسین .

شوشتری، قاضی نورالله (١٤٠٩ق)، **احقاق الحق**، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی .

شهید اول، محمد بن مکی (١٣٧٨)، **الدرة الباهرة من الاصداف الطاهرة**، قم: آستانه مقدسه قم، انتشارات زائر .

شیرازی، سید صادق (١٤٢٨ق)، **الف مسألة في بلاد الغرب**، بیروت: دار العلوم، مؤسسة الامامة .

ابن بابویه، محمد بن علی (١٣٧٨)، **عیون اخبار الرضا (ع)**، تهران: نشر جهان .

١٤١٧ق)، **الامالی**، قم، مرکز الطباعة و النشر فی مؤسسة البعثة .

١٣٦٢)، **الخصال ج ١**، قم: جامعه مدرسین حوزة علمیه قم .

(بی تا)، **مصادقة الاخوان**، بی جا، مکتبة الامام صاحب الزمان العامة .

طبرسی، علی بن حسن، (١٣٨٥)، **مشكاة الانوار**، چاپ دوم، نجف اشرف: نشر حیدریه .

طبرسی، فضل بن حسن (١٣٧٧)، **تفسیر جوامع الجامع ج ٣**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزة علمیه قم .

طوسی، محمد بن حسن (١٤١٤ق)، **الامالی**، قم: دار الثقافة .

(بی تا)، **التبیان فی تفسیر القرآن**، بیروت: دار احیاء التراث

العربی .

آيين دوست يابى در سخنان امام رضا(ع) ❖ ١٦٣

فتال نيشابورى (١٤٢٣ق)، روضة الواعظين ج ٢، چاپ اول، قم، نشر دليل ما.
قبانجى، حسن (١٤٢٢ق)، شرح رسالة الحقوق للامام السجاد(ع)، بيروت:
مؤسسة الاعلمى

قمى، شيخ عباس (١٣٧٩)، منتهى الامال ج ٣، قم: نشر دليل ما.
كشى، ابو عمر محمد بن عمر (١٤٠٩ق)، رجال كشى، اختيار معرفة الرجال،
مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.

كلينى، محمد بن يعقوب (١٤٢٩ق) الكافى ج ٤، قم، دار الحديث للطباعة و
النشر.

كوفى، محمد بن اشعث (بى تا)، الجعفرىات، تهران: مكتبة نينوى الحديثه.
المتقى الهندى، علاء الدين على (١٤٠٩ق)، كنز العمال، بيروت: مؤسسة
الرسالة.

مكى، ابوطالب (١٤١٧ق)، قوت القلوب فى معاملة المحبوب و وصف طريق
المرید، بيروت: دار الكتب العلمیة.

ميرباقرى، ابراهيم (١٣٦٥)، ترجمه مكارم الاخلاق طبرسى ج ٢، چاپ دوم،
تهران: انتشارات فراهانى.

نصيبي شافعى، محمد بن طلحه (١٤١٩ق)، مطالب السؤل فى مناقب آل
الرسول، بى جا: نشر البلاغ.

نورى، حسين بن محمد تقى (١٤٠٨ق)، مستدرک الوسائل، بيروت: مؤسسه
آل البيت عليهم السلام.

ورام بن ابى فراس (بى تا)، مجموعه ورام (تنبيه الخواطر) ج ٢، قم: مكتبة فقيه.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی